

שמעון גיטלר

מאמר זה מוקדש לע"נ
דודי האהוב, אברהם בן שלום ז"ל.
שנפטר ביום כ"ד חשון תש"נ, יהי זכרו ברוך.

דין בריה(א) הדין ומקורו

בהלכות תערובות עוסקים בדיני ביטול של איסור בהיתר, כשהכלל לגבי דין של תערובת יבש ביבש - מדאורייתא בטל ברוב, ואף דרבנן לא גזרו במין במינו.

יש דברים שיוצאים דופן כגון תרומה שבטלה ב 100 וערלה ב 200. כמו כן ישנם דברים שאינם בטלים כלל, כחתיכה הראויה להתכבד, בעלי חיים כשהם בחיים, דבר שיש לו מתירים ובריה (יש דעות שבריה בטלה ב¹ 960), דינים אלה הם מדרבנן.

במשנה בחולין נאמר לגבי גיר הנשה *¹ - "...גיר הנשה שנתבשל עם הגירים, בזמן שמכירו בנותן טעם, ואם לאו כולן אסורין". ושואלת על כך הגמ'² "ולבטול ברובא" ומתרת "בריה שאני", ומסביר תוס'³ - "ואפילו באלף לא בטל".

המקור לדין בריה הוא בענין מלקות, שמדאורייתא מתחייבים מלקות על אכילת בריה, וכדברי הגמרא⁴ - "אמר רבא בר רב הונא ריסק תשעה נמלים והביא אחד חי והשלימן לכזית לוקה ו', ה' משום בריה ואחד משום כזית נבילה".

ובאור הגמ' שלענין שרץ הארץ יש 5 לאוין כגון ⁵ "וכל השרץ (1) טור יו"ד סימן ק' .

* (1) חולין צו ע"ב במשנה.

(2) שם צט ע"ב.

(3) תוס חולין ק ע"א ד"ה "בריה"

(4) מכות טז ע"ב.

(5) ויקרא יא, מא.

השורץ על הארץ שקץ הוא לא יאכל", וכשאוכל נמלה שלמה אפילו ששיעורה פחות מכזית עובר על כל 5 הלאוים.

אותו דבר מצאנו לענין חיוב מלקות על אכילת גיד הנשה. נאמר במשנה⁶ - "האוכל מגיד הנשה כזית סופג ארבעים, אכלו ואין בו כזית חייב",

ובגמ' - "אמר שמואל לא אסרה תורה אלא שעל הכף בלבד שנאמר על כף הירך, אמר רב פפא כתנאי: אכלו ואין בו כזית חייב, רבי יהודה אומר עד שיהא בו כזית, מאי טעמא דרבנן בריה היא". מכיון שלענין חיוב מלקות החשיבה התורה דברים אלו, אע"פ שהם קטנים ופחותים משיעור כזית, קבעו חכמים שרבים אלו בגלל חשיבותם לא יתבטלו, כמו חתיכה הראויה להתכבד שבגלל חשיבותה לא בטלה.

(ב) מה נכלל בגדר בריה

נחלקו הראשונים מהם התנאים לפיהם נקבע מהו בריה. רש"י - בפרושו על הגמ':⁷ "תא שמע דאמר רב אכל צפור טהורה, בחייה - בכל שהוא, במיתתה - בכזית, וטמאה בין בחייה בין במיתתה בכל שהוא".

מפרש רש"י שבטהורה בחייה בכל שהוא משום אבר מן החי "דרביה קרא וקפיד אאבר לחודיה", ואילו במיתה אסור משום נבילה ורק משיעור כזית חייב. אבל בעוף טמא חייב גם במיתה בכל שהוא, ולא משום נבילה אלא משום עוף טמא "דבריה היא ולא צריכה שיעור... אבל לאו דנבילה ליכא לחיובי משום בריה, דכשנבראת לא היה עליה שם נבלה הלכך אלאו דנבלה לא מחייב עד כזית".

יוצא לפי רש"י שהתנאי הקובע הוא אסור מתחילת בריתו. תוס' - בביאור הנושא⁸ - "וי"ל דהיינו טעמא דהני דכי אמר רחמנא לא תאכל גיד, ולא תאכל עוף טמא וכן באבר מן החי, כאלו פירשו בין

(6) חולין צו ע"א.

(7) חולין קב ע"א.

(8) חולין צו, ד"ה "מאי טעמא".

גדול ובין קטן וכולהו מיקרו גיד ועוף ובלבד שיהיו שלמים, אבל נבלה חתיכה נמי משמע נבלה וכן טבל, דאי היה כתוב אל תאכל חטה של טבל אז היה חשוב בריה...".

דין בריה נלמד מלשון הצווי בתורה, ומכיון שדברים אלו אם נחלקים אין שם עליהם הרי מלשון הכתוב - "לא תאכל גיד", הכונה בכל גודל כל זמן שהוא שלם שאז שמו עליו. א"כ התנאי הקובע הוא שאם יחלק אין שמו עליו, וההסבר לתנאי זה הוא שחלב ונבלה בכל גודל נקראים כך, משא"כ גיד ואבר מן החי שחלק מהם נקרא חתיכת גיד ולא גיד.

וראוי לציין מחלוקת ראשונים כיצד יתישם תנאי זה בחיטה. תוס' - במפורש כתב על הסוגיא⁹ שהתנאי לבריה לרבנן הוא שאם יחלק אין שמו עליו ולכן חטה אינה בריה, ואילו הרשב"א הסביר מטעם אחר של ברית נשמה כפי שיבואר בסמוך וכתב¹⁰ "ואי לאו דחטה לאו בריית נשמה היא הויא מיקריא בריה, דאף היא כשנחלקה אין שמה עליה, מתחלה מיקריא חטה ועכשיו קמח".

ומצאתי בתוס' רבינו פרץ¹¹ הסבר שונה לתנאי שאם יחלק אין שמו עליו "דכי נמי אמרינן יש בחטה ושמה אינה בריה הואיל ומקצתו קרוי טבל כמו נבלה הואיל וחתיכה ממנו קרויה נבלה" - מזה שכתב "הואיל ומקצתו קרוי טבל" ולא כתב קרוי חטה - משמע ש"אם יחלק אין שמו עליו" הכונה לשם איסור¹², ולא לשם הדבר.

הר"ן - בביאור הסוגיא במסכת מכות במשנה¹³ "כמה יאכל מן הטבל ויהא חייב ר' שמעון אומר כל שהוא וחכמים אומרים כזית, אמר להם ר"ש אי אתם מודים לי באוכל נמלה כל שהיא שהוא חייב, אמרו לו מפני שהוא כברייתה א"ל אף חיטה אחת כברייתה".

(9) מכות יז.

(10) תוה"א ב"ד שא' (יר, א)

(11) תוס' ר' פרץ מכות יז.

(12) וכן פירש בהערות שבהוצאת מכון הרי פישל י-ם תשל"ט.

(13) מכות יג.

והקשו על זה בגמ'¹⁴ הרי ר"ש מחייב בכל שהוא "חטה אין, קמח לא, לדבריהם קאמר להו, לדידי אפילו קמח נמי, אלא לדידכו אודו לי מיהת דחטה אחת כברייתה, ורבנן בריית נשמה חשובה חטה לא חשובה..."

מפשט הסוגיא יוצא שחכמים, שהלכה כמותם, מצריכים תנאי שיהיה מבריית נשמה, וכן פסק הר"ן¹⁵ "והוי יודע דלא מיקרי בריה אלא בג' תנאים. האחר- שיהיה איסורא מגופא, השני - שתהא ברית נשמה, השלישי - שתהא שלמה." - הרי שהוסיף על התנאי של רש"י גם את דין חכמים.

הסבר תוס' בסוגיא¹⁶ - הקשה תוס' לפי פשט הגמ' כיצד גיד נחשב בריה, הרי אין בו נשמה? ודחה אפשרות לתרץ שנחשב בריית נשמה "כיון דאתיא מבריית נשמה שפיר הויא בריה" - מכח קושיא שא"כ גם נבלה תחשב בריה, ולכן פירש את התנאי לשיטתן שאם יחלק שמו עליו, ובהסבר הגמ' נדחק לתרץ וז"ל "אבל ק"ק לי מאי קאמר הכא בריית נשמה חשיבא ליה? וי"ל דלדבריו דר"ש קאמרי, לדידן אפילו נמי אית ביה נשמה לא הוי בריה אלא לדידך דבריה הוא אודי לי מיהא דכיון דליכא נשמה דנטלה", ובתוס' בחולין⁸ הביא ראייה ממקום נוסף, שכך דרך הש"ס להקשות לשיטה שהוא עצמו לא סובר, אבל העמדה זו דחוקה מאחר והגמ' עצמה אומרת שגם ר"ש לא דיבר לשיטתו אלא לחכמים, וגם הרשב"א כתב בפרוש¹⁷ שניתן להסביר שלר"ש אין כלל דין בריה לא למלקות ולא לביטול בתערובות. ואולי התוס' חולקים על זה. וסוברים שלר"ש יש דין בריה בתערובות, וגם הרשב"א העלה אפשרות זאת.

(14) שם יז.

(15) חולין לו ע"א ד"ה גרסינן בגמ'.

(16) מכות יז ע"א תוס' ד"ה "ורבנן"

(17) שו"ת הרשב"א ח"א, תר"ס.

ובתוס' שאנץ¹⁸ הסביר את קושיית הג"מ. והמהר"ם¹⁹ הלך בדרכו וזה לשון המהר"ם - "והספר חסר הכי פרושו דרבנן לדברי ר"ש קאמרי וה"ק ליה: לדידן אפילו היה בו בריית נשמה לא היה בריה כיון דאינה אובדת שמה, אלא לדידך נהי דלית לך טעמא דאינה אובדת שמה במידי דאית ביה בריית נשמה, אבל במידי דלית ביה בריית נשמה אורי לן מיהא ולא הוי בריה כיון דאינה אובדת שמה". הרי שלפי הסברו המהלך בגמ' מובן יותר שחכמים מקשים לשיטתם.

הרשב"א¹⁰ והריטב"א²⁰ כתבו את כל הדעות ביחד, וזה לשון הרשב"א - "נמצא שאין קרוי בריה אלא בריית נשמה⁸, ושאיסורה מתחילת ברייתה, ושיחלק ואין שמו עליו... ומיהו דוקא בעודו שלם".

הנ"מ שבין השיטות השונות

1) הכרתי²² כתב להתייר תולעים בקמח ב 60. ועיקר סברתו מכיון שהתולעים נאסרות רק משעה שפרשו מהמקום בו נולדו אינם נחשבים לאסורים מתחילת ברייתן ולכן בטלים. וכל זה רק לפי רש"י, אבל לתוס' שלא הצריך תנאי זה יחשב בריה ולא בטל.

והביא דבריו בחו"ן²³ והסביר שאף למי שמצריך איסור מתחילת ברייתו יאסור, מכיון ש-

א. הסבר התנאי של איסור מתחילת ברייתו הוא שהדבר יהיה אסור מגופו ולא שקיבלה איסור מדבר אחר. והביא את לשון הרשב"א¹⁰ "דוקא שאיסורה מחמת עצמה כגון נמלה או גיד שאסורין מצד עצמן מתחילת ברייתן. אבל בריה מותרת רק שקיבלה

(18) מכות יז.

(19) שם.

(20) חולין צו ע"ב ובמכות יז- ד"ה "ורבנן".

(21) שו"ע יוד סימן ק סעיף א.

(22) כרתי סימן ק ס"ק ב.

(23) חו"ן סי' ק ס"ק ה.

איסור מחמת דבר אחר, כגון שור הנסקל ונבלה, וטרפה, אין זו בריה. " ומדייק שם החו"ר שזהו עיקר התנאי - שיהיה איסור עצמי.

ב. כמו כן הוסיף לתרץ שהשרץ משעה שפירש כאילו נוצר דבר חדש, שרק מעכשיו נקרא שרץ הארץ, א"כ אסור משעה זו שהיא תחילת בריתו.

(2) לענין ביצה שיש בה אפרוח, שכתב המחבר שאינה בטלה משום בריה, חלק עליו הש"ך²⁴ וז"ל - "וגם ביצת אפרוח לא אשכחן דהוי בריה, ומן הסברא נראה דלא הוי בריה דהא האי ביצה מתחלת ברייתה היתה מותרת...". כל זה קשה רק למי שמצריך תנאי של ברית נשמה (אמנם הש"ך באמת הקשה על המחבר שמצריך תנאי זה).
והמטה יונתן²⁵ דחה קושיא זו עפ"י התרוץ דלעיל, וז"ל "אין כאן קושיא כיון דבשעה שהתחיל להתרקם נעשה בריה חדשה ואז נאסר, שפיר מקרי דנאסר מתחילת ברייתו", אולם הש"ך חולק גם על נקודה זו וז"ל "וגם בעידנא דקא גביל האפרוח דהיתרא הוא...".

(3) לענין אבר מן החי - קיום התנאי של איסור מתחילת בריתו תלוי בהבנה שבהמה בחייה לאיברים עומדת.

כותב היד אברהם²⁶ ש"בהמה בחייה לאיברים עומדת" זו מחלוקת בגמ', והרמב"ם פסק כרבא דבהמה בחייה לאו לאיברים עומדת. א"כ לרמב"ם ולפוסקים כמותו אבר מן החי בטל ולא נחשב לבריה, אך העיר בסוף דבריו שלפי תוס' והרא"ש אין צורך בתנאי של איסור מתחילת ברייתו ואבר מן החי יחשב בריה כיון שאם יחלק אין שמו עליו.

(24) יו"ד סימן ק ס"ק ב.

(25) סימן ק ד"ה "וביצה שיש בה אפרוח".

(26) סימן ק סעיף א ד"ה "ואבר מן החי".

פסק הלכה:

הטור פסק כתוס' שהתנאי הוא שאם יחלק אין שמו עליו. המחבר פסק כרשב"א שצירף את כל הדעות, וזה לשונו²¹ "ואין לו דין בריה א"כ 1) הוא דבר שהיה בו חיות, לאפוקי חטה אחת של איסור.

(2) וכן צריך שיהא דבר שאסור מתחילת ברייתו,

לאפוקי עוף טהור שנתנבל ושור הנסקל.

(3) וכן צריך שיהיה דבר שלם שאם יחלק אין שמו עליו, לאפוקי חלב.

(4) וכן צריך שיהיה שלם.

וציין על זה בבאור הגר"א²⁷ "ופירש בשו"ע

לקולא כל התנאים", ודבר זה תמוה שמצאנו

שמחמירים לפי כל הדעות אבל להקל לפי כולם

לא מצאנו שפסקו כך.

היוצא לדינא, שביו"ד²¹ פסק המחבר שנריה לא בטלה, ובין התנאים לקביעת מהי בריה כלל המחבר "דבר שהיה בו חיות לאפוקי חטה אחת של איסור".

וקשה כיצד באו"ח²³ חושש המחבר לדין בריה בפירות, וז"ל - "האוכל פחות מכזית בין מפת בין משאר אוכלים...מברך תחילה ברכה הראויה לאותו המין ולאחריו אינו מברך כלל, ויש מסתפקים לומר שעל דבר שהוא כברייתו כגון גרגיר של ענב או של רמון שמברכין לאחריו אע"פ שאין בו כזית, לכך נכון ליזהר שלא לאכול בריה פחותה מכזית".

והרי מכיון שגרגיר של ענב אינו בריית נשמה א"כ למחבר שמצריך ברית נשמה אין לו דין בריה, ולמה אסור לאכול בריה פחות מכזית ?

(27) באות ו'

(28) שו"ע או"ח, סימן רי סעיף א'.

בריה בפירות לענין ברכה אחרונה

מקור הדין הוא בירושלמי²⁹ - מעשה של ר' יוחנן שאכל זית ובירך אחריו ברכה ראשונה ואחרונה, ור' חייא הקשה עליו שאין שעור בזית אחד ללא הגרעין, ותירצה הגמרא - "משום בריה מילתי דר"י אמרה, שכן אפילו אכל פרידה אחת של ענב או פרידה אחת של רימון שהוא טעון ברכה לפנייה ולאחריה".

ולעומת זאת בבבלי³⁰ כאשר מובא מקרה זה ישנה תשובה שונה מאשר בירושלמי - "א"ל מי סברת כזית גדול בעינן, כזית בינוני בעינן, וההוא דאייתו לקמיה דרבי יוחנן זית גדול הוה, דאע"ג דשקלוה לגרעינותיה פש ליה שיעורא...". "א"כ ר' יוחנן בירך כיון שנשאר בזית שיעור.

מזה שהבבלי לא תירץ כירושלמי, שברך משום בריה, מבין תוס'³¹ שזו מחלוקת בין התלמידים. אמנם תוס' ושאר הראשונים מסבירים שההבדל בין התלמידים נובע מהבנה שונה של המקרה, או שמדובר במקרים שונים.

(1) הרב יוסף³² - בירושלמי הבינו את המקרה בזית עם גרעין ואילו בבבלי הבינו שמדובר בזית ללא גרעין ולכן לא נחשב לבריה, אבל מצד האמת גם הבבלי סובר שיש לברך על בריה.

(2) הרא"ש³³ - בהמשך לדברי הרב יוסף - מפרש שמדובר בשני מקרים שונים, בירושלמי הביאו לפניו זית עם גרעין ור' יוחנן אכל את כל פרי הזית ללא הגרעין, ובכל זאת נחשב בריה, ואילו בבבלי המקרה היה שהביאו לפניו זית שנכבש ללא גרעין וממילא לא נחשב בריה.

(29) ירושלמי ברכות א, א.

(30) ברכות לט.

(31) שם ד"ה "בצר".

(32) רא"ש ברכות ו, טז.

(33) כז ע"א בדפי הרי"ף.

3) תרי"ו³³ - בירושלמי מדובר שהביאו לפני ר' יוחנן דברים שרגילים לאכלם עם הגרעין, וביאור המילה זית - הכונה שהם היו בשיעור כזית, ולמרות שהשיעור חסר בגלל הגרעין, כיון שרגילים לאוכלם בשלמותם נחשבים בריה, ובבבלי מדובר שהביאו לפניו זית ממש ומכיון שאין רגילים לאוכלו עם הגרעין, כשמוציא את הגרעין יוצא מדין בריה.

4) רשב"א³⁴ - בירושלמי הבינו שר"י אכל את הזית בשלמותו עם הגרעין, ואילו בבבלי הבינו שאכל בלי הגרעין ולכן אינו בריה. המשותף ל-4 הדעות הוא שגם הבבלי סובר שיש דין בריה בפירות לענין חיוב ברכה אחרונה. ולענין פסק הלכה אומר הב"י³⁵: "...והרי"ף כתב סתם דכל היכא דליכא כזית לא בעי ברכה לבסוף, ולא חילק בין דבר שהוא בריה לדבר שאינו בריה, וכן הרמב"ם סתם וכתב דפחות מכזית אינו מברך לבסוף ולא חילק. נראה שפשוט להם דירושלמי פליג אתלמודא דידן ולא קי"ל כוותיה, ומ"מ כיון דכל הנך רבוותא מסתפקים בדבר יש ליזהר שלא לאכול בריה לבדה אם אין בה כזית...". וכן פסק בשו"ע וכפי שהבאנו לעיל, א"כ הקושיא ברורה: מדוע זית שלם יש לחשוש שהוא בריה לענין ברכה אחרונה ואסור לאוכלו אם יש בו פחות משיעור, והרי אין הוא בריית נשמה ?

תרוץ א'

נראה לתרוץ שבי"ד המחבר הסתפק בתנאים להגדרת בריה. וסובר כמו שכתב הט"ז³⁶ שכיון שכל הדין שבריה לא בטלה הוא מדרבנן - ספק דרבנן לקולא, ולכן מיקל המחבר ופסק ככל הדעות לקולא, וכפי שהזכרנו לעיל בשם הגר"א.

34) ח' הרשב"א ברכות לט, ד"ה "ההוא דאיתוהו".

35) סימן רי סוף ד"ה "ומש' רבינו ובירושלים".

36) שו"ע יו"ד ק ס"ק א'.

גם באו"ח - פוסק המחבר שזית אחד הוא ספק בריה, ולכן בגלל שספק ברכות להקל אינו מצריך ברכה אחרונה על בריה פחות מכזית אפילו בדיעבד, אבל לכתחילה אל תאכל שלא להכניס עצמך לספק. וקשה על פרוש זה שהרי ביו"ד אין אף "ראשון" שסובר שחיטה הוי בריה, ורק ר"ש בגמ' ¹⁴ יסבור כך, וכבר הבאנו לעיל את דעת הרשב"א ¹⁷ שמסביר שגם ר"ש לא סובר דין בריה, א"כ ביו"ד לא פסק המחבר דינו מספק לענין בריית נשמה.

תרוץ ב'

אולי אפשר לאמר שבריה - שם כללי לדבר חשוב מפני שהוא שלם, למרות היותו קטן מהשיעור.

התנאים הקובעים מה נכלל במושג זה, שונים בכל תחום ותחום - ז"א שישנם רמות שונות של חשיבות. דבר אחד לתחום מסוים יחשב בריה וחשוב, ולתחום אחר צריך רמת חשיבות גבוהה יותר לפי תנאים אחרים, ורק בהמלאם יחשב הדבר לחשוב ובריה בתחום הזה.

שמעתי מפי הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א הסבר בדבר, שבכל מקום מסתכלים על הכתוב בתורה. בריה דאוריתא לענין מלקות נלמדת מהפסוק, כפי שכתבנו לעיל, ובגלל שהתורה גלתה לנו שבריה חשובה ולוקה עליה כמות שהיא אפי' בפחות מהשיעור, אמרו חכמים שלענין ביטול בתערובת לא בטל כיון שחשוב, והגדר הוא זהה לתנאים לבריה לדין מלקות.

בברכה אחרונה המקור לחיובה בתורה הוא מהפסוק (דברים ח, י) "ואכלת ושבעת וברכת" ובפסוקים לפני כן נאמר "ארץ חיטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש" - הרי שהכתוב מגלה שחיטה אחת ושעורה וגפן ורמון חשובים לענין ברכה. והוסיף שבגפן יש להסתפק כיון שאין שם הפרי אלא שם העץ.

ושמא ניתן לאמר שיסוד הדברים הם בהגדרת התוס' ⁸ לבריה"... דכי אמר רחמנא לא תאכל גיד ולא תאכל עוף טמא וכן באבר מן החי כאילו פירש בין גדול ובין קטן דכולהו מיקרו גיד ועוף ובלבד שיהיו שלמים..." - הרי שבריה הוא לפי מה שהכתוב פירש וכמו שפירש לענין מלקות פירש לענין ברכות.